

JOANNA BUGAJSKA-WIĘCŁAWSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0001-9648-0587

DZIAŁ KONTROLI RUCHU KORDONOWEGO LITWY ŚRODKOWEJ

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba opisanie struktur i procedur Działu Kontroli Służby Kordonowej Pasa Neutralnego Litwy Środkowej. Tematyka ta uzupełnia dzieje Litwy Środkowej podejmowane przez historiografię¹. W pracy koncentrowano się na analizach dokumentów archiwalnych. Głównym celem badań jest opisanie struktury i procedur instytucjonalnych. Główny materiał archiwalny stanowią dokumenty ze zbiorów Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie.

GENEZA

U początków powstania kordonu jako semi-granicy polityczno-celnej oddzielającej tereny kontrolowane przez Litwinów i Polaków leżało fiasko polityk inkorporacyjnej i federacyjnej państwa polskiego wobec ziem byłej I Rzeczypospolitej, w tym Litwy². Jako

¹ Zob. J. Czechowski, *Międzynarodowe uwarunkowania Litwy Środkowej (9 X 1920 – 6 IV 1922)*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 2; M. Dajnowicz, *Sprawa Litwy Środkowej w opinii polskiej i międzynarodowej na łamach „Gazety Wileńskiej” w 1920 roku*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2010, nr 1; M. Gałędek, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie*, Gdańsk 2012; K. Grygajtis, *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Częstochowa 2001; P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa 1966; *idem*, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996; *idem*, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997; B. Kolarz, *Ustrój Litwy Środkowej w latach 1920–1922*, Sopot 2004; Z. Krajewski, *Geneza i dzieje Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996; L. Mitkiewicz, *Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939*, Toruń 2018; W. Rezmer, *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4; R. Roguski, *The protection of the cordon section on the border between Central Lithuania and the so-called Kaunas Lithuania between 1921–1923*, „Historia i Świat” 2018, nr 7, s. 247–258; A. Srebrakowski, *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1995; W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.

² Zob. J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2011.

wypadkowa sytuacji geopolitycznej pojawił się plan zagwarantowania polskich interesów w ziemi wileńskiej i Wilnie³. Na dynamikę decyzji i działań w tej sprawie wpływały głównie: ustalenia na konferencji pokojowej w Paryżu (1919–1920), w tym te dotyczące wycofania wojsk niemieckich ze spornych terenów, czy potencjały dyplomatyczne Polaków i Litwinów. Nie wolno zapominać również o presji ze strony innych aktorów politycznych, zainteresowanych obroną swoich interesów kosztem polskich planów terytorialnych: państwa niemieckiego, które angażowało się po stronie Litwy⁴, a także ze strony silnego lobby białej Rosji⁵. Wreszcie były to też możliwości operacyjne armii niemieckiej i sowieckiej, ale również skonfliktowanych armii polskiej i litewskiej na spornym terytorium. O sytuacji kryzysowej panującej na Wileńszczyźnie, tak gospodarczej, jak i politycznej, pisze w swym pamiętniku Michał Kossakowski, zwracając przede wszystkim uwagę na zapaść polityczną w sprawie statusu, ale również obrony Wilna i Wileńszczyzny przed nawałą bolszewicką po wycofaniu się Niemców z terenów litewskich w grudniu 1918 r. Źródłem fiaska rozmów polsko-litewskich były żądania Litewskiej Rady Państwowej uznania państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie⁶. Trudności piętrzyły się też przed gospodarką po niemieckich rekwizycjach wojskowych przy jednoczesnym intensywnym napływie uchodźców z Rosji sowieckiej do Wilna⁷.

Po zajęciu Wilna przez Wojsko Polskie (19–21 kwietnia 1919 r.)⁸, bezowocnych negocjacjach w sprawie demarkacji ziem oraz o uznanie niepodległości i terytorium Litwy, konieczne stało się choćby wyznaczenie linii oddzielającej ziemie kontrolowane przez oba wojska. Ponieważ na konferencji pokojowej decyzje o delimitacji leżały w gestii gremiów wojskowych⁹, 18 czerwca 1919 r. przybyła do Kowna misja wojskowa z ppłk. Célestinem Reboulem na czele. To ona miała rozwiązać kwestie podziału ziem między administrację polską i litewską¹⁰, Litwini bowiem kategorycznie odrzucali propozycję przeprowadzenia referendum w sprawie przynależności państwowej Wilna¹¹. Przypomnijmy, że 18 lipca 1919 r. Ferdinand Foch zgłosił propozycję delimitacyjną, która miała pogodzić interesy polskie i litewskie. Zatwierdzono ją jako linię demarkacyjną 26 lipca tego samego roku¹². Linia została poprowadzona na południe od Wisztyńca (przy granicy Prus Wschodnich), skręcała na północ od Wizajń, następnie na północ od Puńska, północnym brzegiem jeziora Gaładuś, dalej na wschód od Berżnik do rzeki Marychy i wraz z jej biegiem oraz dalej wzdłuż rzeczki Igorki ku Niemnowi, następnie na północny wschód wzdłuż linii kolejowej Grodno–Wilno–Dźwińsk¹³. Ustalenia te były traktowane przez obie strony, polską i litewską, jako tymczasowe, a realia polityczne po zakończeniu I wojny świato-

³ Zob. W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne...*, s. 32–34.

⁴ K. Grygajtis, *Polskie idee...*, s. 163.

⁵ *Ibidem*, s. 145.

⁶ M.S. Kossakowski, *Diariusz. 1 stycznia – 31 grudnia 1918*, Lublin 2016, s. 165–167.

⁷ *Ibidem*, s. 133.

⁸ P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie...*, s. 78.

⁹ *Ibidem*, s. 111.

¹⁰ L. Mitkiewicz, *Litwa i Polska...*, s. 125.

¹¹ Zob. J. Czechowski, *Międzynarodowe uwarunkowania...*, s. 196–197.

¹² Zob. W. Rezmer, *Likwidacja pasa...*, s. 31.

¹³ P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie...*, s. 112.

wej w tej części Europy dalekie były od *status quo*. Sytuacja dynamizowała się głównie pod wpływem aktywności dyplomatycznej i militarnej Rosji sowieckiej. W połowie lipca 1919 r. jej wojska zajęły Wilno, Litwini zaś Sejny, a następnie Suwałki, przekraczając linię demarkacyjną Focha. Na sprawie granicy polsko-litewskiej zaciążyły następnie: zgoda rządu polskiego wydana pod wpływem nacisków międzynarodowych o oddaniu Wilna Litwinom (a w szerszej perspektywie – na oddanie prawa o decyzyjności w sprawie Wilna organom międzynarodowym; deklaracja ze Spa)¹⁴, litewsko-sowieckie ustalenia pokojowe i deklaracje Rosji sowieckiej o związaniu Wilna z Litwą, w wyniku czego 26 sierpnia, na mocy porozumień traktatu z Moskwy z 12 lipca 1920 r., do Wilna wkroczyli Litwini. Zostali natomiast zepchnięci poza linię Focha na odcinku suwalskim (31 sierpnia). Wydarzeniem kulminacyjnym konfliktu było zajęcie Wilna 9 października 1920 r. przez gen. Lucjana Żeligowskiego. Toczące się dalej, ze zmiennym szczęściem, walki zostały przerwane na skutek interwencji Ligi Narodów. 27 listopada Komisja Kontrolna Ligi Narodów wraz z Michałem Kossakowskim rozpoczęła w Kownie rozmowy z rządem Republiki Litewskiej. Umowę o zawieszeniu broni podpisano 29 listopada 1920 r. Na mocy tej umowy wzajemne działania wojenne miały się zakończyć 30 listopada. Prócz wymiany jeńców zapowiedziano wyznaczenie pasa neutralnego zgodnego z linią w dniu ustania walk 21 listopada. Wyznaczono go na mocy art. 3 traktatu o zawieszeniu broni z 29 listopada 1920 r. Pas powstał przez cofnięcie się obu armii o ok. 10–12 km¹⁵. Granica zajętego obszaru przebiegała: na północ od Dźwiny; na wschodzie i południu zgodnie z ustaleniami litewsko-sowieckimi z 12 lipca 1920 r.; na zachodzie wzdłuż linii demarkacyjnej polsko-litewskiej z czerwca 1920 r.¹⁶ Wiesław B. Łach opisał rozgraniczenie następująco: „Zaczynając się na północy, przy granicy Łotwy, pas pozostawiał Jeziorosy po stronie litewskiej, natomiast od strony polskiej dotykał prawie magistrali kolejowej na odcinku od Turmontu do Ignalina, lecz jej nie przekraczał. Następnie, skręcając na południowy zachód, oddalał się od kolei, by w rejonie Muśnik (po stronie litewskiej) dojść do Wilii. Nad rzeką pas neutralny jakby się przerywał, by przesunąć się na południe od Wilii nieco dalej na wschód. Omijał od zachodu Troki, jednak w rejonie stacji kolejowej Rudziszki obejmował linię kolejową Wilno–Grodno, by dopiero w okolicach Oran przesunąć się dalej na południowy zachód. [...] Od Oran pas neutralny ciągnął się dalej na południowy zachód, pozostawiając Merecz, Lejpuny i Kopciowo po stronie litewskiej i biegnąc od Druskiennik po obu brzegach Niemna. Na północ od Grodna przechodził we wzmiankowaną już strefę zdemilitaryzowaną, która dzieliła Suwalszczyznę. W sumie pas neutralny i strefa zdemilitaryzowana zajmowały dość znaczny obszar – długi na prawie 400 km, a szeroki przeciętnie na 10 km, obejmował około 4 tys. km² powierzchni”¹⁷.

¹⁴ *Ibidem*, s. 211.

¹⁵ Zob. League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations, Armistice Protocol concluded under the auspices of the League of Nations Military Commission of Control, signed at Kowno, November 29, 1920, nr 243, s. 63–67, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%209/v9.pdf>, dostęp 5 III 2020 r.; W.B. Łach, *Zajęcie pasa neutralnego w lutym 1923 r. – próba oceny działań militarnych i politycznych*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2010, nr 2, s. 89 i n.; M. Gałędek, *Ustrój administracji...*, s. 38.

¹⁶ P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie...*, s. 307.

¹⁷ W.B. Łach, *Zajęcie pasa...*, s. 89, 90.

Podpisano „protokoły kowieńskie”¹⁸: 30 listopada i 17 grudnia 1920 r., w których Polacy i Litwini godzili się na wyznaczenie pasa neutralnego. Liga Narodów zatwierdziła rozgraniczenie w grudniu 1920 r. Militarne obsadzenie linii nastąpiło 3 grudnia 1920 r.¹⁹ Wojsko obsadzało linię: Soły–Oszmiana–Woronowo–Orany (wzdłuż toru kolejowego do Grodna)²⁰. Nad bezpieczeństwem w pasie neutralnym czuwała też Milicja Ludowa Pasa Neutralnego (Samoobrona Pasa)²¹.

POWSTANIE SŁUŻBY KORDONOWEJ PASA NEUTRALNEGO

Władze Litwy Środkowej zdecydowały o dodatkowej kontroli linii rozejmowej, obsadzonej przez wojsko, oraz ziem pasa neutralnego. Kordon, pomyślany jako linia demarkacyjna oddzielająca tereny administrowane przez Litwę Środkową od pasa neutralnego, miał bronić i wzmacniać interesy polskie oraz *status quo* po zajęciu Wilna przez gen. Żeligowskiego. Tym celom służyły struktury Działu Kontroli Ruchu Kordonowego w Wilnie. Podstawę prawną stanowiły tu: Dekret Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej (nr 376) z dnia 6 października 1921 r. w przedmiocie uprawnień Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych w zakresie ochrony linii kordonowej od nielegalnego obrotu towarowego („Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej” z 1921 r. oraz zarządzenie Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych)²², którego przepisom wykonawczym podlegał²³. Na czele DKRK stał Komisarz. Stanowisko to piastował Stanisław Turno-Sławiński²⁴. W piśmie skierowanym do Delegata Rządu na Ziemię Wileńską w Wilnie z 17 października 1922 r. zapisano definicję DKRK jako „kontrolnego organu policyjno-administracyjnego na tymczasowej granicy polsko-litewskiej [oraz] jako organu wykonawczego Władz Celnych Ziemi Wileńskiej w sprawach dotyczących obrotu towarowego z Pasem Neutralnym/Litwą Kowieńską, tj. *sui generis* Straży Celnej noszącej nazwę Straży Kordonowej na terenie Ziemi Wileńskiej”²⁵.

Cały system wraz z obsadą zatwierdzono 18 października 1921 r. Jak podano wyżej, struktury DKRK zostały administracyjnie podporządkowane Dyrektorowi Departamentu Spraw Wewnętrznych Tymczasowej Komisji Rządzącej, zaś personalnie i gospodarczo – Komendzie Głównej Policji Państwowej Litwy Środkowej Okręgu XVI. To właśnie w gmachu PP, Okręgu XVI, mieściło się biuro Centrali DKRK. Dział podporządkowano

¹⁸ M. Gałędek, *Ustrój administracji...*, s. 38.

¹⁹ P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie...*, s. 35.

²⁰ Z. Krajewski, *Geneza i dzieje wewnętrzne...*, s. 80.

²¹ Zob. W. Szmidt, *Krótki historyczny zarys o Samoobronie Pasa Neutralnego*, Płock 1933; W.B. Łach, *Zajęcie pasa...*, s. 92, por. też *Wilno wyzwolone. Jednodniówka na zjazd byłych uczestników walk o Wilno w dniach 10–11 XI 1930 R.*, Wilno 1930, s. 60–67, <https://polona.pl/item/wilno-wyzwolone-jednodniowka-na-zjazd-bylych-uczestnikow-walk-o-wilno-w-dniach-10-11,OTE4MzE4Nw/2/#info:metadata>, dostęp 5 III 2020 r.

²² Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (dalej: LCVA), F. 19, 34, k. 231.

²³ *Ibidem*, 36, Pismo Działu Kontroli Ruchu Kordonowego do Delegata Rządu na Ziemię Wileńską z 17 X 1922 r., k. 241.

²⁴ *Ibidem*, k. 243 i n.; zob. W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne...*, s. 129.

²⁵ LCVA, F. 19, 33, k. 241–242.

również Delegatowi Rządu w Wilnie²⁶. Charakterystykę zadań DKRK i jego strukturę zatwierdzono 9 grudnia 1922 r. i opisano w dokumentach następująco: „Dział Kontroli Ruchu Kordonowego przy Komendzie Policji Państwowej ziemi wileńskiej wykonuje z ramienia Delegata Rządu kontrolę ruchu osobowego i towarowego wzdłuż kordonu pasa neutralnego na terenie ziemi wileńskiej. Jest też w stałym kontakcie i uzależnieniu od Naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa. Ten ostatni wykonuje zarządzenia Delegata Rządu. Pod względem personalnym i gospodarczym Dział K.R.K. podlega Komendantowi Policji Państwowej Ziemi Wileńskiej”²⁷.

Dział Kontroli Ruchu Kordonowego składał się z Centrali Kontroli Ruchu Kordonowego (KRK) przy Komendzie Głównej PP²⁸, Ekspozytury Działu KRK w Nowo-Święcianach²⁹. Strukturami terenowymi były stacje kontrolne na linii kordonowej. Na czele DKRK stał Kierownik Działu, na czele Ekspozytury – Kierownik Ekspozytury, na czele Stacji Kontrolnej – Kierownik Stacji. Kierownik DKRK był odpowiedzialny za całą działalność Działu i był bezpośrednim przełożonym – Szefem Centrali DKRK oraz Ekspozytury i Stacji Kontrolnych. Odpowiadał też za komunikację między stacjami a DKRK w Wilnie. DKRK współpracował z wojskiem i służbami celnymi³⁰. W celu koordynacji pracy DKRK Delegat Rządu przydzielał oficera łącznikowego. Centrala Działu KRK kierowała sprawami organizacyjnymi, gospodarczymi i informacyjno-wywiadowczymi dla oddziału II Misji Wojskowej³¹. Do obowiązków tego ostatniego należała też inspekcja służby wartowniczej na kordonie.

Struktura DKRK³²

Kierownik Działu
Referent Prawny
Referent Inspekcyjny
Referent Przepustkowy
Sekretarz Referenta Przepustkowego
Sekretarz Działu KRK
Kancelista Referenta Prawnego

²⁶ *Ibidem*, 34, k. 231.

²⁷ *Ibidem*, k. 760 i n.

²⁸ Komenda Główna PP działała przy Departamencie Spraw Wewnętrznych Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej (B. Kolarz, *Ustrój Litwy Środkowej...*, s. 110). O problemach z nazewnictwem dotyczącym Litwy Środkowej w aktach prawno-administracyjnych pisze M. Gałędek, *Przebudowa struktur administracyjnych na Wileńszczyźnie w związku z jej inkorporacją do Rzeczypospolitej w 1922 roku*, http://tonik-libra.pl/wp-content/uploads/2018/06/Michał-Gałędek_Dzieje-biurokracji-t.-IV-cz.-2-2011.pdf, dostęp 29 IX 2019 r.

²⁹ W dokumentach zamiennie występuje forma Święciany lub Nowo-Święciany. Ekspozytura faktycznie mieściła się w Nowo-Święcianach.

³⁰ Zob. W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne...*, s. 129–130.

³¹ Zob. *ibidem*, s. 130.

³² LCVA, F. 19, b.p.

Maszynistka
Wywiadowcy
Młodszy Kancelista Działu
Woźni
Woźnica
Goniec

Skład Ekspozytury DKRK

Kierownik Ekspozytury
Zastępca Kierownika
Kancelista
3 strażników kordonowych

Skład Stacji Kontrolnej

Kierownik Stacji
Zastępca Kierownika
Rewidentka
2–3 strażników kordonowych

Przepisy dotyczące uprawnień i zadań DKRK zatwierdzono 9 grudnia 1921 r. Centrala DKRK kierowała sprawami organizacyjnymi, gospodarczymi i informacyjno-wywiadowczymi oraz inspekcyjno-dyscyplinarnymi wobec wszystkich stacji kontrolnych, a także Ekspozytury DKRK.

Referat Przepustkowy zawiadywał biurem przepustek w Wilnie i miał za zadanie kontrolowanie i regulację ruchu osobowego i towarowego na wszystkich stacjach kontrolnych. Prowadzono tu ścisłą ewidencję przepustek wydawanych przez stacje (przepustki lokalne, krótkoterminowe) oraz księgowość Biura Przepustkowego. Wszystko to odbywało się pod ścisłym nadzorem Referenta Prawnego, który był jednocześnie zastępcą Kierownika DKRK³³. Zatem Referat Prawny był organem wykonawczo-kontrolnym Kierownika DKRK – prawno-administracyjnym, w tym karnym.

Według procedur Referat Inspekcyjny miał dokonywać w każdym miesiącu inspekcji przynajmniej 70 proc. wszystkich stacji kontrolnych. Natomiast raz na trzy miesiące Kierownik Referatu zobowiązany był do przeprowadzenia inspekcji wszystkich Referatów Działu i Ekspozytury, prowadził dochodzenia dotyczące wykroczeń i nadużyć ze strony

³³ *Ibidem*, k. 237.

personelu stacji kontrolnych. Posiadał również uprawnienia wobec Wojewódzkiej Straży Granicznej i Milicji Ludowej Pasa Neutralnego. W terenie struktura zależności wyglądała w ten sposób, iż Ekspozytura DKRK w Nowo-Święcianach zawiadywała siedmioma stacjami kontroli i była stacją nadzorującą dla stacji na terenie powiatów święciańskiego i brasławskiego. W sprawozdaniach i meldunkach dowodzono, że istnienie ekspozytury było konieczne ze względów organizacyjno-finansowych. Odległość Nowo-Święcian od Wilna (wynosząca, według dokumentów, ok. 60 wiorst)³⁴ była zwykle pokonywana koleją i taborem konnym. Oszczędzono w ten sposób na kosztach podróży służbowych, eskortie zatrzymanych osób i towarów, a także czenia tych towarów. Źródła podają natomiast rozbieżne dane o liczebności stacji. Potwierdza to przykładowo sprawozdanie przygotowane przez DKRK w Wilnie dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie. W dokumencie tym podano informacje o istnieniu 17 stacji kontrolnych, z czego Centrali DKRK podlegało bezpośrednio 10 stacji (od Olkienik do Podubinki), natomiast Ekspozyturze DKRK – 7 Stacji Kontrolnych położonych w powiatach święciańskim, brasławskim i części wileńskiego (od Podubinki do granicy łotewskiej)³⁵. Wszystko wskazuje jednak na to, że struktura (liczba i lokalizacja punktów/stacji) ulegała zmianie. Na początku istnienia DKRK zakładano najwyraźniej owe 17 stacji wymienionych wyżej. Jednak w kilku zachowanych raportach natrafiamy też na informacje, gdzie wymieniano czternaście stacji, z których stacje od 1 do 6 miałyby podlegać bezpośrednio Kierownikowi Ekspozytury w Nowo-Święcianach, natomiast stacje od 7 do 14 podporządkowano bezpośrednio Kierownikowi KRK w Wilnie. Ostatnie dane potwierdza poniższa tabela z zachowaną listą lokalizacji³⁶ czternastu stacji kontrolnych z ekspozyturą w Nowo-Święcianach wraz z częściowo zachowanymi danymi o obsadzie kierowniczej.

Obsada Posterunków Kontroli Kordonowej³⁷

Nr stacji	Lokalizacja	Kierownik Stacji
Stacja 1	Smołwy	Prażmowski Mieczysław
Stacja 2	Dukszty	Misztala Ludwik
Stacja 3	Kozaczyzna	Chizrasz Józef
Stacja 4	Łyngmiany	Rajzen Roman
Stacja 5	Baranowo	[nieczytelne]
Stacja 6	Orniany	[nieczytelne]
Stacja 7	Kajdanele	Klonowski Józef

³⁴ 1 wiorsta = 1,0668 km (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wiorsta>, dostęp 29 V 2019 r.; por. też A. Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003, s. 43).

³⁵ LCVA, F. 19, k. 231 i n.

³⁶ Nazwy stacji zostały zweryfikowane na podstawie map Wojskowego Instytutu Geograficznego opracowanych w latach 1918–1939.

³⁷ LCVA, F. 19, 36, k. 185.

Nr stacji	Lokalizacja	Kierownik Stacji
Stacja 8	Burkila ³⁸	Drażkiewicz Józef
Stacja 9	Jawniuny	Janowski Adam
Stacja 10	G...[nieczytelne] ³⁹	[nieczytelne]
Stacja 11	Jateluny	Szalkowski Andrzej
Stacja 12	Sejmany	Tanajewski Stanisław
Stacja 13	Rudziszki	Bielecki Marian
Stacja 14	Olkieniki	Steinhauff Stanisław
Ekspozytura	Nowo-Święciany	[nieczytelne] Piotr

W archiwaliach zachowały się inne jeszcze nazwy miejscowości opisane jako lokalizacje stacji kontrolnych. I tak, dla przykładu, w raporcie z 31 listopada 1921 r. wymieniono kolejno: Jateluny, Sejmany, Olkieniki, Rudziszki, Jawniuny, Jużany, Burkile, Matuzy⁴⁰ i [...]jszyszki⁴¹, ale również (pismo z 4 listopada 1921 r.) wymieniano: stację nr 1 – Sużany, nr 2 – Burkile, nr 3 – Jawniuny, nr 4 – (najprawdopodobniej) Ejszyszki, nr 5 – Jateluny, nr 6 – Sejmany, nr 7 – Rudziszki, nr 8 – Olkieniki i nr 9 – Matuzy⁴². W końcu zachował się niekompletny raport⁴³ z 7 grudnia 1922 r., w którym wymieniono stacje: nr 1 – w Jatelunach, nr 2 – w Burkielach⁴⁴, nr 3 – w Jawniunach, nr 4 – w Europie, nr 5 – w Jatelunach, nr 6 – w Sejmanach, nr 7 – w Rudziszkach oraz nr 9 – w Matuzach⁴⁵. Rozbieżności co do lokalizacji stacji mogą wynikać ze zmian biegu pasów neutralnego i kordonowego oraz restrukturyzacji dwuodcinkowej strefy kordonowej kontrolowanej bezpośrednio przez Wilno i Nowo-Święciany. Inną przyczynę mogą stanowić retrospektywne interpretacje niektórych dokumentów, traktujące zbieżnie linie i posterunki obsadzone przez służby: celną, kordonową i wojsko.

³⁸ Burkila (http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K/P28_S40_POZELWA_1932_600dpi_bcuj297785-284992.jpg, dostęp 16 VII 2019 r.).

³⁹ Być może są to Gieświe lub Gienie. W pobliżu obu miejscowości znajdował się dwór Europa, który w innych dokumentach jest wymieniany jako lokalizacja placówki kordonowej (http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K/P29_S40_MEJSZAGOLA_Blatteckenkonstruktion_1939_LoC_G6520_s100_P6.jpg, dostęp 16 VIII 2019 r.).

⁴⁰ Matuza, Matujzy (http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K/P31-S39-I_POMERECZ_1934_2_LoC_G6520_s25_P6.jpg, dostęp 16 VIII 2019 r.).

⁴¹ Nieczytelna pierwsza litera, najprawdopodobniej są to Ejszyszki (LCVA, F. 19, 36, Rozkaz dzienny nr 1 z 31 XI 1921 r., k. 54).

⁴² *Ibidem*, k. 354.

⁴³ Raport oryginalnie zawiera lukę w danych (*ibidem*). Raport ten cytował R. Roguski, *The protection of the cordon...*, s. 256.

⁴⁴ Nazwa ta występuje w raportach jako Burkile i Burkiele. Na mapach wojskowych zaś jako Burkila (zob. LCVA, F. 19, 36, Rozkaz dzienny nr 1 z 31 XI 1921 r., k. 354).

⁴⁵ *Ibidem*, F. 19, 34, k. 343–344.

Dla służby kordonowej opracowano procedury kadrowe. Na mocy okólnika wydanego przez Kierownika DKRK strażników kordonowych przydziałał i przenosił Kierownik DKRK (na wniosek Kierowników Stacji Kontrolnych, Kierownika Ekspozytury i Referentów Inspekcyjnych). Kierownikowi Ekspozytury nie przysługiwało prawo przenoszenia strażników samodzielnie, bez zgody Kierownika Działu. Wszystkie Stacje Kontrolne podzielone były na dwie jurysdykcje karne. Strażników ze służby zwalniał jedynie Kierownik DKRK po protokolarnym ustaleniu winy. DKRK i Ekspozytura prowadziły przy tym księgi kar.

Procedura zwolnienia ze służby wyglądała następująco: po otrzymaniu zawiadomienia o zwolnieniu strażnika służby kordonowej kierownik odpowiedniej stacji na trzy dni od dnia ustania służby winien był odebrać od zwalnianego strażnika czapkę, pas główny, opaskę służbową, patki z kołnierza, rewolwer, ładunki, kaburę od rewolweru i legitymację. Zdane przedmioty musiały być formalnie pokwitowane, a pokwitowanie wręczone zwalnianemu ze służby. Legitymacja była odsyłana do DKRK, gdzie podlegała zniszczeniu. Natomiast nowo przydzielonemu strażnikowi wydawano kartę służbową, otrzymywał też umundurowanie za pokwitowaniem. Osobno kwitowana była broń. Gdyby strażnik nie zdał jakiegś części umundurowania lub uzbrojenia, Kierownik Stacji meldował o tym do DKRK⁴⁶. Szczegółowe procedury należy oceniać ze specyficznej perspektywy. Była nią fatalna sytuacja ekonomiczna Wileńszczyzny i jej mieszkańców. Brak konkretnych warunków odbierania sprzętu i części munduru narażałby na straty niedofinansowaną instytucję. Z drugiej strony takie zaniechanie stanowiłoby pretekst do fali nadużyć w celu osiągnięcia korzyści prywatnych.

WARUNKI PRZEKRACZANIA KORDONU I PROCEDURY ZATRZYMAŃ

Wraz z powołaniem DKRK wydano i zatwierdzono przepisy szczegółowe co do warunków przekraczania kordonu. W Naczelnej Komendanturze Milicji Ludowej Pasa Neutralnego opracowano i zatwierdzono też wzór dokumentu osobistego. Przepisy te weszły w życie 1 lipca 1922 r.⁴⁷

Przekraczanie kordonu odbywać się miało jedynie w wyznaczonych placówkach – stacjach kontrolnych oraz w wyznaczonych godzinach. W razie przewozu towarów i przemieszczeń osób poza stacjami i wyznaczonym czasem towary oraz osoby traktowane były jako przemyt i jako takie podlegały zatrzymaniu. Za nielegalne przekroczenie groziło pociągnięcie winnych do odpowiedzialności administracyjno-sądowej. Funkcjonalność systemu usprawniała współpraca z oddziałem kolejowym PP, Urzędem Celnym oraz wojskiem, którego zadaniem były interwencje i ewentualna eskorta, stosowana w szczególnych wypadkach wobec zatrzymanych: osób i towarów przekraczających kordon.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 1453.

⁴⁷ *Ibidem*.

W razie zatrzymań wystawiono posterunki, których zadaniem było niedopuszczenie do niszczenia dowodów i porozumiewania się ze sobą (gdy zatrzymywano grupę). W razie prób ucieczki dopuszczano użycie broni palnej. W skład eskorty musiał wchodzić, co było warunkiem bezwzględnie przestrzegającym, żołnierz, który dokonywał zatrzymania. Sami żołnierze nie mogli natomiast rewidować zatrzymanych. Sporządzano też protokoły z rewizji, a jednym ze świadków musiał być żołnierz dokonujący rewizji. Pokwitowanie protokołu przekazywano do kierownika stacji, a następnie do dowódcy odpowiedniego plutonu⁴⁸.

Funkcjonariusze kordonowi uzyskali prawo do dokonywania rewizji pod warunkiem przeprowadzania jej przez dwie osoby. Rewizje dotyczyły zwykle towarów, w szczególnych przypadkach mogła być to rewizja osobista. Kobiety mogły być poddawane rewizji osobistej jedynie przez funkcjonariuszkę w obecności innej osoby postronnej, również kobiety. W razie gdy towar został zajęty przez wojsko, przy rewizji mogli być obecni żołnierze. Podobnie, kiedy urzędnicy celni byli obecni na stacji kontrolnej, mogli dokonać oclenia towaru na miejscu. Zatrzymane osoby lub towary odsyłano do Wilna lub Nowo-Święcian. Prócz ogólnego zadania polegającego na zapobieganiu przemytu towarów i ludzi, placówki DKRK obowiązyane były również do informowania o każdorazowych próbach przekraczania granicy przez obywateli Republiki Litewskiej.

WIZY OSOBOWE BIURA PRZEPUSTKOWEGO

Wizy osobowe w paszportach obywateli państw trzecich mogły być wystawiane na wyjazd do pasa neutralnego z prawem lub bez prawa powrotu. Musiały być zaopatrzone w pieczęć okrągłą Kierownika DKRK i Referenta Przepustkowego. Ekspozytura DKRK nie miała prawa wystawiać wiz osobowych. Referat Przepustkowy nie miał natomiast prawa wystawiać wiz osobowych w polskich paszportach zagranicznych, uprawniających ich posiadaczy do wyjazdu do Republiki Litewskiej. W takich wypadkach Biuro Przepustkowe dostarczało jedynie odpowiednie pismo dla tej ze stacji, przez którą zainteresowany podróżny zamierzał przekroczyć kordon. Kierownik stacji w takich dokumentach wstawiał tylko wizę tzw. stacyjną, która potwierdza datę przekroczenia kordonu. Referat Przepustkowy miał za to prawo wystawiać wizy osobowe w wypadkach podróży przez Wileńszczyznę w jedną stronę, na dokumentach wydanych przez polskie władze emigracyjne (Komisarzy Etapów) osobom powracającym z Rosji do Republiki Litewskiej, repatriantom – obywatelom litewskim⁴⁹.

DKRK wydawał przepustki oznaczone kolorami: czerwonym (jednorazowe z podaną obligatoryjnie lokalizacją przejścia), zielonym (wielokrotnego przejścia, ograniczone w czasie), żółtym (trzydniowe), niebieskim (rolnicze) oraz białe dla powracających repatriantów⁵⁰. Decyzję o wprowadzeniu takiego rozwiązania argumentowano znacznym

⁴⁸ *Ibidem*, k. 290 i n.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Więcej o uprawnieniach wjazdowych w aneksie załączonym do artykułu.

stopniem analfabetyzmu ludności Wileńszczyzny. Bez dodatkowego rozróżnienia kolorem system przepustek groziłby dysfunkcjonalnością.

Na mocy okólnika z 28 października 1922 r. przepustki niebieskie straciły ważność z dniem 30 października 1922 r. Osoby legitymujące się takimi przepustkami po wyznaczonej dacie traktowano jako usiłujące nielegalnie przekroczyć granice i jako aresztantów odstawiano do Stacji Kontrolnych. W akcji odbierania niebieskich przepustek strażników KRK mieli wspierać policjanci i Milicja Ludowa Pasa Neutralnego. W razie zgłoszenia zgubienia przepustki przez jej posiadacza – taką przepustkę unieważniano, ogłaszając dane jej właściciela i numer przepustki⁵¹.

Szczególnym dokumentem wjazdowym były przepustki żółte, gwarantujące trzydniowy pobyt na terenie Wileńszczyzny⁵². Wprowadzono je 27 maja 1922 r. W założeniu rozwiązanie takie miało zmniejszyć obciążenia administracyjno-dokumentacyjne stacji o ok. 50 proc. Nadmienić należy, że w ściśle tajnym okólniku z 5 września 1922 r. DKRK polecał wydawać takie przepustki tylko Polakom. Litwini zaś, po odebraniu dowodów osobistych (zwracano je przy wyjeździe), mieli otrzymywać przepustki żółte, lecz jednodniowe. Takie rozwiązanie dotyczyło stacji, w których nie było Milicji Ludowej Pasa Neutralnego. Dodatkowe obostrzenie dotyczyło ograniczenia zgody na wjazd jedynie do najbliższego miasteczka, z obowiązkiem meldowania się na Stacji Kontrolnej w godzinach urzędowania. Zgodę na wjazd mieliby otrzymywać tylko Litwini wwożący towary⁵³. Ustalano też godziny stawiania się na stacji w drodze powrotnej, przy czym obligatoryjnie miała to być pora na dwie godziny przed zamknięciem stacji – tak aby była możliwa rewizja powracających. Po odebraniu przepustek i zwrocie dowodów osobistych Litwini mieli być odstawiani pod eskortą do szlabanu kordonowego.

Kierownicy Stacji KRK w comiesięcznych raportach meldowali, ile wiz wjazdowych wydano z pasa neutralnego. Do raportów dołączano spisy dowodów osobistych mieszkańców, którzy złożyli je do zaawizowania. Za niewypełnianie obowiązków groziła sankcja kary ze zwolnieniem ze służby włącznie⁵⁴.

Zachował się dokument potwierdzający wpływy kasowe Biura Przepustkowego w styczniu i lutym 1923 r.

Wykaz wpływów kasowych Biura Przepustkowego z 20 marca 1923 r.⁵⁵

Rodzaj przepustki	Styczeń	Luty
czerwone	299 000	96 000
zielone	519 000	445 000
białe	2 479 400	3 652 616

⁵¹ LCVA, F. 19, 36, k. 1135.

⁵² *Ibidem*, k. 8000.

⁵³ Szczególne zalecenie dotyczyło Stacji Kontrolnych w Kozaczyźnie i Łyngmianach, gdzie zgodę na wjazd mieliby otrzymywać tylko Litwini „wwożący duże ilości produktów” (*ibidem*, k. 310).

⁵⁴ *Ibidem*, k. 1594.

⁵⁵ *Ibidem*, 36, k. 26.

Rodzaj przepustki	Styczeń	Luty
wizy towarowe	185 000	144 000
Razem	3 492 400	4 337 516 marek polskich ⁵⁶

W zestawieniu wykazano znaczny spadek opłat za przepustki czerwone i zielone, zaś wzrost wpływów za przepustki białe, co wskazywałoby na wzrost liczby repatriantów wracających na stałe, natomiast ograniczeniu ulegała mobilność o charakterze głęboko limitowanym w obszarze pasa neutralnego.

Dane dotyczące ilości wydawanych przepustek od 1 listopada 1921 r. do 31 października 1922 r.⁵⁷

Rodzaj przepustki	Liczba
czerwone	1969
zielone	351
niebieskie	1737
żółte ⁵⁸	15 578
wizy osobowe płatne	216
wizy osobowe bezpłatne dla repatriantów	638
wpływy ogółem	5 531 200 mkp

W tym samym dokumencie znajdują się też dane z Ekspozytury w Nowo-Święcianach dotyczące zatrzymań i przemytu. Dla przykładu w czasie od 15 czerwca 1922 r. do 31 października 1922 r. za próbę nielegalnego przekroczenia granicy zatrzymano 259 osób, a za przemyt – 31 osób. Referat Prawny dla dziesięciu stacji kontrolnych (nie podano lokalizacji) meldował o 1034 sprawach za nielegalne przekroczenie granicy i 134 sprawach za przemyt⁵⁹.

PRZEWÓZ WALUT I KRUSZCÓW

Przepisy przewozowe zabraniały przewozu i przesyłania w przesyłkach i przekazach pieniężnych (listach pieniężnych) rubli na teren Litwy Środkowej. Można było wwozić 200 rubli w banknotach. Natomiast, jak czytamy: „Uchodźcy powracający do kraju, o ile

⁵⁶ Marek polskich (mkp).

⁵⁷ LCVA, F. 19, 36, b.p.

⁵⁸ Przepustki żółte (krótkoterminowe, trzydniowe) wydawano wyłącznie dla mieszkańców pasa neutralnego i były bezpłatne (*ibidem*).

⁵⁹ *Ibidem*.

przekraczając linię demarkacyjną po raz pierwszy, oraz powracający do kraju jeńcy i robotnicy, o ile posiadają odpowiednie legitymacje, mają prawo przewozu sumy pieniężnej w walucie papierowej rosyjskiej do 10 000 rubli na osobę, bez względu na jej wiek⁶⁰. Nadwyżki waluty były rekwirowane i w drodze sądowej konfiskowane. Zasądzano też karę grzywny w wysokości 100 tys. marek polskich lub karę więzienia do jednego roku, lub też obie kary łącznie. Wywozić można było jednorazowo do 300 marek polskich lub, w ciągu miesiąca do 100 tys. marek polskich. Pozwoleń na wywóz sum wyższych mógł udzielić Departament Skarbu. Wywóz walut rosyjskiej i austriacko-węgierskiej był możliwy bez ograniczenia. Inne waluty mogły być wywożone za zgodą Departamentu Skarbu. Drastycznym ograniczeniom podlegał wywóz wszelkich kruszców szlachetnych. Tytułem przykładu pozwalano na wywóz: jednej obrączki ślubnej, jednego zegarka kieszonkowego na dewizce oraz jednej pary kolczyków. Większe ilości, podobnie jak wyżej, przepadały na rzecz Departamentu Skarbu. Tu też zasądzano karę grzywny 100 tys. marek polskich oraz karę więzienia do jednego roku lub jedną z tych kar. Kopie protokołów rewizyjnych miały być kwitowane przez osobę rewidowaną⁶¹. Towary spoza pasa neutralnego traktowano jako zagraniczne i przekazywano je do placówek celnych.

LIKWIDACJA DKRK

Istnienie Litwy Środkowej i pasa neutralnego stanowiło typowy przykład zawieszenia politycznego. Wyzwaniem pozostawały napięte stosunki polsko-litewskie zastygłe na poziomie niewygaszonego konfliktu. Litwa Środkowa była terytorium o skomplikowanej etnografii i zaburzonej strukturze administracyjnej i geograficznej. Jej granice można nazwać wręcz przypadkowymi, jako że odpowiadały stanowi posiadania armii polskiej i litewskiej w momencie zawieszenia ognia w listopadzie 1920 r.⁶² Z powodów geopolitycznych Wileńszczyzna była bez wątpienia wrażliwym, również ze względu na obcą agenturę, przyczółkiem strategicznym. Stąd usilne dążenia państwa polskiego do podporządkowania i uporządkowania polityczno-administracyjnego tego obszaru. Litwę Środkową i pas neutralny możemy nazwać projektami, które w założeniu miały pacyfikować konflikt polsko-litewski przy jednoczesnym zagwarantowaniu Rzeczypospolitej jej interesów na północnym wschodzie. Polskie stronnictwa polityczne stale podnosiły swą odpowiedzialność polityczną za Wileńszczyznę w debacie publicznej⁶³. Michał Gałędek⁶⁴ zwrócił uwagę na zapisy ustawowe, które potwierdzają, że polska strona

⁶⁰ *Ibidem*, 34, k. 324.

⁶¹ *Ibidem*, k. 325–327.

⁶² M. Gałędek, *Przebudowa struktur...*, s. 652.

⁶³ M. Mackiewicz, *Wilno – kwestia sporna. Dyplomacja II RP wobec polityki rządu kowieńskiego w latach 1918–1920*, <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/40340/006.pdf>, dostęp 20 IX 2019 r.; M.M. Drozdowski, *Litwa w polityce Józefa Piłsudskiego jako Naczelnika Państwa, Naczelnego Wodza i męża stanu RP*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 2 (3), [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Niepodleglosc_i_Pamiec/Niepodleglosc_i_Pamiec-r1995-t2-n2_\(3\)/Niepodleglosc_i_Pamiec-r1995-t2-n2_\(3\)-s101-115.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Niepodleglosc_i_Pamiec/Niepodleglosc_i_Pamiec-r1995-t2-n2_(3)/Niepodleglosc_i_Pamiec-r1995-t2-n2_(3)-s101-115/Niepodleglosc_i_Pamiec-r1995-t2-n2_(3)-s101-115.pdf), dostęp 19 IX 2019 r.

⁶⁴ M. Gałędek, *Przebudowa struktur...*, s. 652 i n.

rządowa zabiegała o zmianę statusu Wileńszczyzny i włączenie jej do Polski. Potwierdzają to decyzje na poziomie prawno-administracyjnym II RP. Dla przykładu jest to ustawa z 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanym w Rydze 12 października 1920 r., w której znalazła się deklaracja (art. 3), że „rozgraniczenie województwa nowogródzkiego od przyszłego województwa wileńskiego nastąpi w osobnej ustawie”⁶⁵. Zmianie *status quo* zdecydowanie sprzeciwiało się państwo litewskie stale podnoszące pretensje do Wilna. W czasie istnienia Litwy Środkowej decyzyjność w sprawie pasa neutralnego i kordonu znajdowała się po stronie Komisji Kontrolnej Ligi Narodów, która porozumiewała się z Delegaturą Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Wilnie, władzami Litwy Środkowej i Litwą Kowieńską. Ostatecznie w sprawie Litwy Środkowej zadecydowała zgoda międzynarodowa na wybory na obszarze Litwy Środkowej⁶⁶, które odbyły się również w powiatach lidzkim i grodzieńskim 8 stycznia 1922 r., a następnie uchwały sejmów: Litwy Środkowej z 20 lutego 1922 r.⁶⁷ i Rzeczypospolitej z 23 marca 1922 r. o przejęciu kontroli nad terytorium Litwy Środkowej przez państwo polskie⁶⁸. Decyzja o prawie do samostanowienia mieszkańców Wileńszczyzny wprowadzała niezwykle ważną zmianę jakościową w polityce międzynarodowej. Przełamywała bowiem ostatecznie uzgodnienia ze Spa z lipca 1920 r. Natomiast do zmiany decyzji państw europejskich w kwestii statusu pasa neutralnego i granicy polsko-litewskiej przyczyniła się eskalacja konfliktu w pasie neutralnym od wiosny 1922 r., co przekształciło się w ciężkie walki polsko-litewskie na jesieni tego roku. Podczas kryzysu stacje kontrolne pasa pozostawały zamknięte, co powodowało paraliż ruchu osobowego i towarowego⁶⁹. Za pretekst dyplomatyczny, który wykorzystwała strona polska, aby rozpocząć rozmowy w sprawie weryfikacji statusu pasa, posłużyło zajęcie Kłajpedy przez Litwinów 10 stycznia 1923 r.⁷⁰ Polacy wystosowali noty z 11 i 13 stycznia, domagając się wytyczenia granicy. Po decyzji Konferencji Ambasadorów z 16 stycznia, przynajmniej Kłajpedę Litwie⁷¹, stronie polskiej udało się pozyskać głosy Wielkiej Brytanii i Włoch, które już 20 stycznia 1923 r. wystosowały adres do Rady Ambasadorów, aby wraz ze sprawą Kłajpedy unormować kwestię granicy polsko-litewskiej. 23 stycznia Polska wystosowała pismo z prośbą o podział strefy neutralnej. Ostatecznie, pomimo ostrych sprzeciwów Litwinów, zgodzono się na zatwierdzenie projektu Pedra Saury, zgłoszonego 3 lutego

⁶⁵ Zob. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19210160093/O/D19210093.pdf>, dostęp 19 IX 2019 r.

⁶⁶ Zob. J. Czechowski, *Międzynarodowe uwarunkowania...*, s. 199–201.

⁶⁷ Uchwała Sejmu Wileńskiego z 20 lutego 1922 r., <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=42467>, dostęp 1 X 2019 r.

⁶⁸ Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 24 marca 1922 r. o objęciu władzy państwowej w Ziemi Wileńskiej przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19220200162/O/D19220162.pdf>, dostęp 1 X 2019 r.

⁶⁹ Zob. W. Rezmer, *Likwidacja pasa...*, s. 42; W.B. Łach, *Zajęcie pasa...*, s. 94.

⁷⁰ Więcej o likwidacji pasa granicznego zob. W.B. Łach, *Zajęcie pasa...*, *passim*; W. Rezmer, *Likwidacja pasa...*, *passim*.

⁷¹ S. Sierpowski, *Problem odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów. Gdańsk i Wilno*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/450446/543116.pdf>, dostęp 1 X 2019 r.

przez Paula Hymansa. Przesądzenie o losie pasa neutralnego skutkowało też decyzjami w sprawie zmiany *status quo* kordonu.

DKRK uległ likwidacji 31 maja 1923 r.⁷² Zadecydowały tu nie tylko czynniki zewnętrzne. Sytuacja w pasie neutralnym była stale napięta, dochodziło w niej do ciągłych zatargów między siłami polskimi i litewskimi, do przekraczania pasa i wymiany ognia, na czym najbardziej cierpiała ludność zamieszkała w pasie⁷³. Samo funkcjonowanie służby kordonowej naznaczone było szeregiem zaniedbań i niedomagań. Gros z nich wynikało z faktu, że Litwa Środkowa nie była w stanie utrzymać samodzielnie swych instytucji. Jej finansowanie od początku jej istnienia wzięło na siebie państwo polskie. Uzależnienie to można nazwać genetycznym. Tak było również i w przypadku służb kordonowych, które wykazywały chroniczne niedofinansowanie. Już przy uruchamianiu systemu doszło do pewnego rodzaju paraliżu organizacyjnego. Wojsko opuściło posterunki 5 listopada, zgodnie z rozkazem Dowództwa Ochrony Kordonu, jednak stacje kontrolne nie zostały w tym dniu obsadzone, ponieważ kredyt od władz Rzeczypospolitej gwarantujący opłacanie działania systemu nie został formalnie zatwierdzony. Dopiero po uruchomieniu przez Departament Spraw Wewnętrznych, w trybie nagłym, sumy w wysokości 1 252 591 marek polskich ostatecznie 9 listopada udało się obsadzić dziewięć stacji⁷⁴.

Minusem systemu kordonowego był też rozgardiasz kompetencyjny. Dział KRK posiadał szereg uprawnień tradycyjnie przysługujących służbom celnym i policji, a nawet wojsku. Jego struktury i działalność, jak i przepisy, na podstawie których działał, podlegały krytycznej ocenie już przy ich uchwalaniu⁷⁵. Jednym z pierwszych przypadków zatargów kompetencyjnych była sprawa wojskowej odmowy przekazania kontroli nad pasem w rejonie święciańskim. Nastąpiło to dopiero pod koniec listopada. Często też dochodziło do przekraczania zasad zależności instytucjonalnych. DKRK skarżył się na działania żandarmerii, która uzurpowała sobie prawo instytucji kontrolnej w stosunku do służb KRK. Obserwowano przypadki przesłuchań strażników stacji KRK. Tymczasem takie przesłuchania mogły się odbywać jedynie za wiedzą i zgodą Delegata Rządu lub Kierownika DKRK. Na takich samych warunkach – lecz jedynie w sprawach karnych – możliwe były przesłuchania przez policję⁷⁶.

Do słabości systemu należał również brak ścisłych instrukcji dotyczących przewozu towarów. Lepiej opracowane były zasady przemieszczeń ludności. Ale i tu stacje nie

⁷² LCVA, F. 19, 33, Pismo z 14 XI 1923 r., k. 190 i n.

⁷³ Józef Piłsudski Institute of America (dalej: JPIA), Wyciąg z meldunku w związku z rabunkami litewskimi w pasie neutralnym, <http://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=1&nrrar=701&nrrzesp=2&sygn=31&handle=701.180/8658&seria=0>; *ibidem*, Pismo Naczelnego Dowództwa o gwałtach litewskich w pasie neutralnym, <http://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=1&nrrar=701&nrrzesp=2&sygn=31&handle=701.180/9585&seria=0>; *ibidem*, Odpis protokołu z 24 grudnia 1920 r. o nadużyciach wojsk Litwy Kowieńskiej, <http://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nrar=701&nrrzesp=2&sygn=34&handle=701.180/7403>, dostęp 5 X 2019 r.; Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia z 14 II 1922 r., <https://polona.pl/item/sejm-wilenski-1922-przebieg-posiedzen-wedlug-sprawozdan-stenograficznych-w-opracowaniu,MTAxNjI5NDY0/1/#info:metadata>, dostęp 2 X 2019 r.; zob. W. Sleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne...*, s. 131.

⁷⁴ LCVA, F. 19, 34, k. 338; zob. R. Roguski, *The protection of the cordon...*, s. 253.

⁷⁵ LCVA, F. 19, 34, k. 38.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 1138.

radziły sobie dobrze. Błędy dotyczyły zwłaszcza interpretacji i stosowania przepisów dotyczących repatriantów. W tajnym piśmie MSW z 23 kwietnia 1922 r. skierowanym do wojewodów, Komisarza Rządu na miasto stołeczne Warszawę i Komisarza Rządu w Cieszynie obciążano stacje kontrolne zaniedbaniami dotyczącymi weryfikacji, dokumentowania i raportowania przypadków repatriacyjnych. Stacje kontrolne nie informowały władz administracyjnych o miejscach docelowych przybywających repatriantów. Obowiązywała zasada, że winni być kierowani w miejsca przez siebie wybrane – tak aby przybysz był w stanie się zaaklimatyzować i utrzymać (przepustka biała). Jednakże zasada ta obowiązywała w przypadku, gdy nie było wątpliwości co do przynależności państwowej i „prawomyślności politycznej”⁷⁷. Pozostałe osoby miały być kierowane do miejsc ich ostatecznego stałego zamieszkiwania. Osoby podejrzane miały być natomiast odprowadzane do miejsc docelowych pod eskortą. Zarzuty dotyczyły też przekraczania uprawnień przez służby KRK. Stacje wydawały dokumenty o przynależności państwowej do państwa polskiego, nie mając ku temu żadnych uprawnień, lub też przesadnie odmawiały wjazdu w przypadku, gdy repatriant nie mógł wylegitymować się odpowiednim dokumentem (na skutek nagminnych konfiskat dowodów osobistych przez władze sowieckie). W takich przypadkach zalecano wydawanie przepustek białych lub czerwonych, lecz po uprzedniej weryfikacji danych wywiadowczych, a za kontynuację działań stacji kontrolnych wobec repatriantów uważano nadzór policyjny⁷⁸. Wreszcie krytyce poddawano działania i postawy personelu służby kordonowej w terenie. Słaba aktywność, a wręcz bierność strażników (częste opuszczanie posterunków) ze stacji kontrolnych skutkowało pojawieniem się szmugłu na wielką skalę. Krytykowano też współpracujące ze strażnikami KRK oddziały żołnierzy, zarzucając im sprzyjanie przemytowi i rabunki oraz to, że patrole były zbyt rzadkie. Niekiedy patrol wyruszał raz w dzień i raz w nocy. Na postawę i morale służb wpływ miały zapewne krytyczne warunki pracy. Wyposażenie służby kordonowej i pasa neutralnego w mundury i broń było wręcz katastrofalne. Mizeria była tu tak wielka, że, dla przykładu, ułanom brakowało koni, strażnikom – butów, wszystkim zaś – broni. Od początku funkcjonowania kordonu pojawiały się też skargi ludności na zajęcia mienia i łapownictwo. Istniał też konflikt między wojskowymi a personelem stacji kontrolnych – w większości zdemobilizowanymi żołnierzami. Żołnierze żyjący często z łapówkarstwa i nielegalnych zajęć towarów widzieli w strażnikach kordonowych przeszkodę dla swych praktyk. Na wielu odcinkach ochrona pasa była fikcyjna. Granica stała się tym samym nieszczelna.

Kordon z założenia miał zabezpieczać interesy polityczne i ekonomiczne Rzeczypospolitej. Do tych pierwszych zaliczono też obronę przed obcą agenturą. Ale restrykcyjne rozgraniczenia i reglamentacja przepływu towarów i osób skutkowały z kolei niezadowolaniem miejscowej ludności, a nawet wzrostem nastrojów antypolskich na obszarze w obrębie kordonu, który zakłócił naturalne związki terenów pasa neutralnego z Wilnem. W wielu przypadkach kordon dzielił gospodarstwa chłopskie. Wszystko to miało negatywny wpływ na rozwój i pogłębiało i tak fatalny stan gospodarczy terenów w obrębie pasa.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 60, 61.

⁷⁸ *Ibidem*.

Po decyzjach delimitacyjnych ustały warunki dla jego istnienia. Zarządzenie w sprawie likwidacji wydano 6 marca 1923 r. Likwidacja miała zostać przeprowadzona do 30 marca 1923 r., ale przeciągnęła się do 15 kwietnia 1923 r. z powodu trudności organizacyjnych. Jednym z problemów był też gwałtowny spadek poziomu utrzymania zwolnionego personelu. Kierownik Działu przygotował listy zwolnionych z rekomendacją do przejścia do służby w PP i rzeczywiście większość z pracowników DKRK została pracownikami policji lub służb celnych⁷⁹. Organem wykonawczym zarządzenia była Komisja Likwidacyjna, działająca od 15 do 30 kwietnia. Ostateczna likwidacja struktur nastąpiła 31 maja 1923 r.⁸⁰, ale już 15 kwietnia kordon został zastąpiony placówkami Straży Granicznej II RP.

PODSUMOWANIE

DKRK przy Komendzie Głównej PP Litwy Środkowej został utworzony na mocy dekretu nr 376 Litwy Środkowej w końcu października 1921 r.⁸¹ Strukturami mu podległymi były stacje kontrolne, spełniające funkcję przejść granicznych i komór celnych, sprawujące nadzór nad przepływem towarów i osób przez pas neutralny w kierunku Wileńszczyzny i Republiki Litewskiej. Władzę wykonywał na mocy Przepisów Wykonawczych Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych (nr 549, załącznik 2). Na tej podstawie powstały przepisy przepustkowe. Zasady ustalania obywatelstwa opierały się na ustawie z 20 stycznia 1920 r. i były analogiczne do ustaleń istniejących na Górnym Śląsku jako część umowy między II RP a Rzeszą Niemiecką z 29 kwietnia 1922 r. Wspomniane wyżej przepisy o warunkach przekraczania kordonu wraz z wprowadzeniem wzoru dokumentu osobistego poddawały ścisłej kontroli ludność pasa neutralnego. Prócz funkcji kontrolnych (w obszarach politycznym i gospodarczym) służby kordonowe zabezpieczały również interesy graniczne II Rzeczypospolitej⁸². Likwidacja służb kordonowych była następstwem włączenia Litwy Środkowej do Polski i ustaleń delimitacyjnych w sprawie pasa neutralnego.

⁷⁹ Wyłączono dwóch pracowników posiadających nominacje na urzędników nieetatowych (*ibidem*, k. 190 i n.).

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, k. 241.

⁸² *Ibidem*, k. 190.

Aneks

Instrukcja⁸³

(Dowództwa Odcinka Kordonowego)

Dla Oddziałów pełniących służbę kordonową przy D. O. K. Wilno

- 1) Głównym zadaniem Oddziałów, pełniących służbę kordonową jest jak najściślejsze zamknięcie kordonu i uniemożliwienie przez tenże wszelkiego ruchu nielegalnego.
- 2) Wszystkich bez wyjątku, przekraczających przez linię kordonową, należy przytrzymywać i pod eskortą skierować do najbliższych Stacji Kontrolnych, które są jedynymi bramami wjazdowymi do Litwy Środkowej i wyjazdami do Litwy Kowieńskiej.
- 3) Stacje Kontrolne koncentrują w sobie wszelki ruch graniczny: pieszy, kołowy, kolejowy.
- 4) Stali mieszkańcy pasa przykordonowego, jako to: właściciele gruntów, położonych po obu stronach linii kordonowej, członkowie ich rodzin, oraz ich robotnicy, dla przekraczania linii kordonowej w celach gospodarczych lub rodzinnych, muszą być zaopatrzeni w przepustkę, wydaną przez najbliższą Stację Kontrolną. Przepustki te winny być koloru zielonego, zaopatrzone w ostemplowaną pieczęcią, fotografię. Oprócz tego przepustka jest zaopatrzona w pieczęć okrągłą z herbem Litwy Środkowej i napisem na otoku: „Główna Komenda Policji Państwowej – Kierownik Działu Kontroli Ruchu Kordonowego”. Na przepustce tej musi być wyraźnie wskazane miejsce dla przekroczenia linii kordonowej. Miejsce przekroczenia przez tę linię dla stałych mieszkańców wyznacza Kierownik Stacji Kontrolnej, w porozumieniu z D-cą Plutonu, stacjonowanego przy danej Stacji Kontrolnej. Wyżej opisana przepustka, wydawana li tylko mieszkańcowi pasa kordonowego, upoważnia go do wielokrotnego przekraczania linii kordonowej, w celach gospodarczych lub rodzinnych, lecz tylko do daty, wyraźnie wymienionej w przepustce.
- 5) Przepustki koloru czerwonego, wydawane tylko przez Dział Kontroli Ruchu Kordonowego, przy Głównej Komendzie Policji Państwowej, upoważniają właściciela danej przepustki do jednorazowego przekraczania przez linię kordonową do Litwy Kowieńskiej. Właściciel tej przepustki ma prawo tylko przejść przez tę Stację Kontrolną, która jest wyraźnie oznaczona na jego przepustce. Przekraczający w miejscu nieoznaczonym na przepustce, winien być przytrzymany i odesłany pod eskortą do najbliższej Stacji Kontrolnej.
- 6) Przepustka koloru czerwonego od osoby przekraczającej linię kordonową, winna być odebrana przez posterunek wystawiony przy Stacji Kontrolnej na linii kordonowej.
- 7) Wszystkie osoby przekraczające przez linię kordonową, a nie zaopatrzeni w jedną z wyżej opisanych przepustek, mają być przetrzymane i wraz z rzeczami, o ile posiadają, pod eskortą niezwłocznie odstawić do najbliższej Stacji Kontrolnej.
- 8) Wojskowym surowo jest wzbronione przeprowadzanie rewizji u przetrzymanych osób i ich rzeczy.
- 9) Przy osobach przetrzymanych, do chwili ich odstawienia do Stacji Kontrolnej, winny być wystawione posterunki, które mają baczyć, by przetrzymani nie porozumiewali się z nikim i nie niszczyli papierów, lub jakichkolwiek przedmiotów przez nich posiadanych.

⁸³ *Ibidem*, k. 354.

W wypadkach przytrzymania kilku osób naraz, należy bezwzględnie przeciwdziałać jakimkolwiek porozumiewaniu się ich między sobą i osobami postronnymi i w tym celu, należy ich odosobnić od siebie.

- 10) Wszystkim osobom przytrzymanym, przed wysłaniem ich do Stacji Kontrolnej, komendant eskorty zapowiada, że w razie usiłowania ucieczki, będzie przeciwko usiłującemu zbiec, użyta broń palna.

W skład eskorty ma być bezwzględnie wyznaczony żołnierz, który przytrzymał osoby przekraczające nielegalnie linię, wraz z ich rzeczami.

Żołnierz ten ma prawo być obecnym przy dokonywaniu rewizji u osób i rzeczy przez niego odstawionych do Stacji Kontrolnej, o tyle tylko, o ile to nie dotyczy osobistej rewizji kobiet.

Protokół rewizji, w charakterze jednego ze świadków, podpisuje żołnierz, który przytrzymał.

- 11) Na osoby i rzeczy, zdane na Stacji Kontrolnej, komendant eskorty winien otrzymać od Kierownika Stacji, formalne pokwitowanie, zaopatrzone w numer bieżący dziennika. Pokwitowanie to, komendant eskorty oddaje D-cy plutonu.

- 12) D-ca plutonu sporządza każdorazowo meldunek o przytrzymaniu nielegalnego przewozu, wymienia nazwisko żołnierza, który przytrzymał i załączając pokwitowanie, przedkłada meldunek w drodze służbowej do D-twa Odcinka Kordonowego.

Wszyscy żołnierze, pełniący służbę na linii kordonowej, winni być dokładnie zaznajomieni z powyższą instrukcją, pod osobistą odpowiedzialnością w pierwszym rzędzie D-cy plutonu.

[...] Jankowski

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Józef Piłsudski Institute of America

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas

Źródła drukowane

„Dziennik Ustaw” 1921

Kossakowski M.S., *Diariusz. 1 stycznia – 31 grudnia 1918*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Lublin 2016.

League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations, Armistice Protocol concluded under the auspices of the League of Nations Military Commission of Control, signed at Kowno, November 29, 1920, nr 243, s. 63–67, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%209/v9.pdf>, dostęp 5 III 2010 r.

Mapy archiwalne Wojskowego Instytutu Geograficznego 1918–1939.

Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 24 marca 1922 r. o objęciu władzy państwowej w Ziemi Wileńskiej przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19220200162/O/D19220162.pdf>, dostęp 3 X 2019 r.

Uchwała Sejmu Wileńskiego z 20 lutego 1922 r., <http://www.kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=42467>, dostęp 26 VIII 2019 r.

OPRACOWANIA

Czechowski J., *Międzynarodowe uwarunkowania Litwy Środkowej 19 X 1920 – 6 IV 1922*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 2.

Dajnowicz M., *Sprawa Litwy Środkowej w opinii polskiej i międzynarodowej na łamach „Gazety Wileńskiej” w 1920 roku*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2010, nr 1.

Drozdowski M.M., *Litwa w polityce Józefa Piłsudskiego jako Naczelnika Państwa, Naczelnego Wodza i męża stanu RP*, „Niepodległość i Pamięć” 1995 nr 2 (3).

Gałędek M., *Przebudowa struktur administracyjnych na Wileńszczyźnie w związku z jej inkorporacją do Rzeczypospolitej w 1922 roku*, http://tonik-libra.pl/wp-content/uploads/2018/06/Michał-Gałędek_Dzieje-biurokracji-t.-IV-cz.-2-2011.pdf, dostęp 3 IX 2019 r.

Gałędek M., *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie*, Gdańsk 2012.

Grygajtis K., *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Częstochowa 2001.

Januszewska-Jurkiewicz J., *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2011.

Kolarz B., *Ustrój Litwy Środkowej w latach 1920–1922*, Sopot 2004.

Krajewski Z., *Geneza i dzieje Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.

Łach W.B., *Zajęcie pasa neutralnego w lutym 1923 r. – próba oceny działań militarnych i politycznych*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2010, nr 2.

Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.

Łossowski P., *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997.

Łossowski P., *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa 1966.

Mackiewicz M., *Wilno – kwestia sporna. Dyplomacja II RP wobec polityki rządu kowieńskiego w latach 1918–1920*, <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/40340/006.pdf>, dostęp 4 IX 2019 r.

Mitkiewicz L., *Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939*, Toruń 2018.

Rezmer W., *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 4.

Roguski R., *The protection of the cordon section on the border between Central Lithuania and the so-called Kaunas Lithuania between 1921–1923*, „Historia i Świat” 2018, nr 7.

Sierpowski S., *Problem odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów. Gdańsk i Wilno*, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/450446/543116.pdf>, dostęp 4 IX 2019 r.

Srebrakowski A., *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1995.

Szmidt W., *Krótki historyczny zarys o Samoobronie Pasa Neutralnego*, Płock 1933.

Śleszyński W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.

Dział Kontroli Ruchu Kordonowego Litwy Środkowej

Dział Kontroli Ruchu Kordonowego przy Komendzie Głównej Policji Państwowej Litwy Środkowej został utworzony na mocy dekretu nr 376 Litwy Środkowej w październiku 1921 r. Strukturami mu podległymi były stacje kontrolne sprawujące nadzór nad przepływem towarów i osób przez pas neutralny w kierunku Republiki Litewskiej. Działał na mocy Przepisów Wykonawczych Dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych (nr 549, załącznik 2). Na tej podstawie powstały przepisy przepustkowe. Został zlikwidowany 31 maja 1923 r.

SŁOWA KLUCZOWE

Litwa Środkowa, pas neutralny, kordon, Dział Kontroli Ruchu Kordonowego

The Central Lithuania Border Movement Control Department

The Control Department of Cordon Movement at the Central Headquarters of the State Police of Central Lithuanian was established by Central Lithuanian Decree No. 376, October 1921. Its control structures supervised the flow of goods and persons through the neutral belt towards the Republic of Lithuania. It acted on the basis of the Implementing Rules of the Director of the Department of Internal Affairs (No. 549, Annex 2). On this basis pass rules were created. It was liquidated on 31 May 1923.

KEYWORDS

Central Lithuania, Neutral belt, Cordon, The Control Department of Cordon Movement

JOANNA BUGAJSKA-WIĘCŁAWSKA – magister politologii (1995 r., Wydział Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), magister historii (1996 r., Wydział Humanistyczny UMCS w Lublinie), doktor nauk humanistycznych (2002 r., Wydział Humanistyczny UMCS w Lublinie). Od 2009 r. adiunkt w Zakładzie Dydaktyki Historii UMCS, potem w Zakładzie Edukacji Historycznej i Dziedzictwa Kulturowego Instytutu Historii UMCS. Obecnie adiunkt w Katedrze Historii Społecznej i Edukacji Instytutu Historii UMCS w Lublinie. Zainteresowania: historia najnowsza, historia edukacji, dydaktyka historii i wiedzy o społeczeństwie, ewolucje poglądów historyzoficznych w nauczaniu i historiografii.

JOANNA BUGAJSKA-WIĘCŁAWSKA – PhD, Master's in Political Science (1995, Faculty of Political Science at Marie Curie-Skłodowska University in Lublin – UMCS). Master's in history (1996, Faculty of Humanities at UMCS in Lublin). PhD in Humanities (2002, Faculty of Humanities at UMCS in Lublin). Since 2009, she was an assistant professor at Department of Historical Didactics at Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, then later at the Department of History and Cultural Heritage Education at the UMCS Historical Institute. Currently, she is an assistant professor at the Department of Social History and Education at the UMCS Historical Institute in Lublin. Interests: recent history, the history of education, history didactics and knowledge on society, the evolution of historiosophical views in teaching and historiography.